371.011
К68
Р-У
1410/—
УДПУ

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім.М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КОРОТЄЄВА Валентина Олексіївна

ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ВІДНОСИН УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

13.00.01 – теорія і історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття вченого
ступеня кандидата педагогічних наук

Коротєєва
Київський педагогічний інститут ім. О.М. Горького БІБЛІОТЕКА

Київ – 1993

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313300

Робота виконана в Київському державному педагогічному інституті ім. М.П.Драгоманова

Науковий керівник — доктор педагогічних наук, професор Кобзар Б.С.

Офіційні опоненти — доктор педагогічних наук, дійсний член АПН України, професор М.Г.Стельмахович

— кандидат психологічних наук, доцент Ю.О.Приходько.

Провідна установа — Черкаський педагогічний інститут.

Захист відбудеться "...."..... 1993р.о....год. на засіданні спеціалізованої ради К.113.01.02 в Київському державному педагогічному інституті ім. М.П.Драгоманова, м.Київ - 152030, вул.Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інституту

Автореферат розісланий "...."..... 1993року

Вчений секретар спеціалізованої ради ПОДОЛЯК Л.Г.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В період становлення України як суверенної держави, відродження духовності суспільства проблема виховання підростаючого покоління стоїть надзвичайно гостро. Від цього значною мірою залежить успіх перебудовчих реформ, прогрес розвитку суспільства.

Виховання вбирає в себе систему суспільних цінностей, цілей і задач. В умовах сьогодення нові цінності певною мірою ще не створені і не засвоєні, а старі перестали бути ідеалом. В такому складному становищі знаходиться загальноосвітня школа, яка покликана забезпечити виховання особистості, необхідної сучасному оновленому суспільству.

Орієнтація особистості в процесі її формування на загальнолюдські ідеали, стремління до подальшого їх удосконалення - одне із важливих завдань загальноосвітньої школи. Переорієнтація на приорітети загальнолюдських цінностей зумовлює об"єктивну потребу у зверненні в процесі виховання до коренів народної моралі, народних духовних цінностей, культури минулого українського народу.

Формування гуманних відносин учнів стоїть у ранзі першочергових завдань виховання. І це перш за все тому, що в останні роки все більш відчутний прояв таких рис особистості як черствість, неуважність одне до одного, невміння зрозуміти іншого, неповага до старших, нехтування нормами моралі і т.п. Все це роз"єднує людей і перетворюється у небезпечне для суспільства явище, яке загрожує цивілізації.

Ведуча і керівна роль у формуванні гуманних відносин засобами народної педагогіки належить загальноосвітній школі.

Виховання на ідеях народної педагогіки - це складова частина національної системи виховання, яка створена народом і

базується на системі народних ідеалів, переконань, традицій, обрядів тощо. Вона включає ідейне багатство народу, його морально-етичні цінності, трансформовані у засобах народної педагогіки, тобто у її ідеях, принципах, методах і формах виховного впливу на душі і серця молоді.

Проблема формування гуманних відносин не нова. Вона була предметом дослідження класиків педагогічної науки, їх послідовників, сучасників. Досліджувалась такими видатними вченими як П.П.Блонським, С.Ф.Русовою, С.Т.Шацьким, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинським та інш.

В працях Ф.Ф.Корольова, І.Б.Мединського, З.І.Равкіна, А.Ш.Мельниченко, І.І.Ясинського, М.М.Грищенко висвітлюються питання створення відповідних матеріальних та соціальних умов виховання гуманізму і реалізації його в практичній діяльності педагогічних колективів загальноосвітніх шкіл.

Вагомий внесок до розв"язання проблеми формування гуманних відносин, виховання гуманної людини внесли Ш.О.Амонашвілі, Н.І.Болдирев, В.О.Сухомлинський та інш. Ними розроблена і підтверджена діалектико-матеріалістична концепція виховання гуманної людини лише в активній діяльності, в колективі та через колектив.

Окремим аспектом проблеми формування гуманних відносин присвячені праці А.Т.Ковальова, А.І.Лапіної, Л.І.Божович, О.В.Киричука, В.І.Петрової. Дослідники довели, що вік учнів початкових класів найбільш сприятливий для формування особистісних пізнавальних потреб, моральної свідомості, гуманних якостей.

Деякі фрагменти цієї проблеми висвітлені в працях Б.С.Кобзаря, О.Г.Кутьєва, А.Г.Глущенко, Е.Г.Костяшкіна, Б.М.Голу-

бицького, Ю.Д.Руденко. Зокрема, Б.С.Кобзар такі гуманні риси особистості як чуйність, взаємодопомога включає в систему основних критеріїв моральної вихованості учня. Ю.Д.Руденко систематизував засоби народної педагогіки і проаналізував їх потенціальні можливості для виховання учнів.

Пошукам шляхів та засобів практичної реалізації проблеми виховання гуманізму присвячені праці Т.В.Самсонової, К.В.Гавриловець, П.А.Степанової, А.К.Петрової, А.Г.Михайлової.

Питаннями формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності займалися Л.В.Руднева, М.В.Юр"ева, О.С.Богданова, Л.П.Нестеренко, Я.І.Романова, А.В.Тахова, Н.М.Трофімова, М.П.Царьова. Ними досліджені та експериментально перевірені ряд об"ективних та суб"ективних стимулів розвитку почуттів і моральних уявлень учнів початкових класів в процесі позаурочної роботи.

Вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджувальної нами проблеми дозволяє зробити висновки, що формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки не були предметом спеціального дослідження.

Аналіз шкільної практики формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки свідчить про наявність серйозних недоліків в роботі вчителів. Перш за все відсутня послідовна цілеспрямована система проведення цієї роботи. Біля 30% вчителів початкових класів не ставлять перед собою такого завдання, більшість з них зводять цю роботу до формування колективу, але при цьому не достатньо використовують засоби народної педагогіки: народне мистецтво, фольклор, міфологію, народну символіку, національні традиції та звичаї.

Дослідження проблеми формування гуманних відносин у учнів початкових класів в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки має неабияку значущість. Це пов"язано, перш за все, з тим, що в школах України накопичений певний досвід роботи педагогічних колективів і окремих учителів з цих питань, який потребує вивчення, узагальнення та поширення.

Виходячи з того, що проблема формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки в сучасних умовах надзвичайно актуальна, враховуючи її загальнометодологічне значення для педагогічних досліджень, недостатню науково-практичну розробку, нами вибрана тема дисертаційного дослідження "Формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки".

Об"єктом дослідження є позаурочна виховна робота вчителів початкових класів.

Предметом дослідження є процес формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній виховній роботі.

Мета дослідження - науково обґрунтувати і експериментально перевірити шляхи забезпечення ефективності процесу формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки.

Гіпотеза. Ми припустили, що ефективність процесу формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності підвищується, якщо реалізувати системний підхід до організації виховної роботи вчителів на основі вибору таких її форм, які ґрунтуються на засобах народної педагогіки.

Завдання дослідження:

1. Розробити і апробувати критерії гуманних відносин учнів

початкових класів.

2. Розробити систему педагогічних заходів, форм та методів формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки.

3. Визначити педагогічні умови ефективного формування гуманних відносин учнів початкових класів засобами народної педагогіки.

4. Розробити методичні рекомендації для вчителів та вихователів початкових класів по використанню в позаурочній виховній роботі засобів народної педагогіки з метою формування гуманних відносин учнів.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є філософські положення про сутність людини як сукупності суспільних відносин, природи людської індивідуальності, теоретичні психолого-педагогічні положення про формування гуманних відносин, системний підхід як один із напрямів розвитку наукового пізнання об"єкта вивчення.

Методи дослідження: педагогічний експеримент, спостереження, анкетування, інтерв"ювання, метод узагальнення незалежних характеристик, метод рейтингу, педагогічний консиліум, методи статистичної обробки даних дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що визначені критерії гуманних відносин учнів початкових класів, до яких відносяться: здатність надавати допомогу, доброзичливість, дружба, уміння слухати і вислуховувати іншого, терпимість і терпеливість у спілкуванні, милосердя, співчуття. На основі цього виявлені рівні сформованості гуманних відносин та їх характеристика (високий, середній, низький, найнижчий); визначені педагогічні умови ефективного виховання гуманних відносин учнів

початкових класів засобами народної педагогіки в позаурочній діяльності: засвоєння учнями поняття "гуманні відносини", створення навчальних та життєвих ситуацій для прояву гуманних почуттів, організація досвіду гуманного спілкування.

Особистий вклад автора. Вперше зроблена спроба застосувати засоби народної педагогіки в початкових класах з метою формування гуманних відносин; доповнена програма з народознавства розділом дитинознавство.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що теоретично проаналізовано процес формування гуманних відносин, на основі чого виявлені їх складові компоненти (гуманні мотиви, певні моральні знання, гуманні вчинки); доповнена система виховної роботи ефективними формами та методами застосування елементів народної педагогіки в організації позаурочної діяльності по вихованню гуманних відносин учнів початкових класів.

Практична значущість дослідження. Розроблено і впроваджено рекомендації щодо удосконалення процесу формування гуманних відносин учнів у позаурочній діяльності засобами народної педагогіки, а саме складено програму з народознавства; розроблені цикл лекцій з дитинознавства, уроки історії України, сценарії народних свят та виховних заходів, пов"язаних з народними традиціями, звичаями тощо.

Основні положення дослідження можуть бути використані вчителями початкових класів у позаурочній діяльності з метою поліпшення стану формування гуманних відносин учнів засобами народної педагогіки, вихователями груп та шкіл з продовженим днем, вихователями та вчителями початкових класів шкіл-інтернатів, керівниками шкіл та працівниками органів народної освіти.

На захист виносяться:

1. Конкретизація і збагачення поняття "гуманні відносини" учнів початкових класів. Гуманні відносини – це форма самореалізації особистості в процесі спілкування, що формує гуманність, яка виступає як синтетична якість особистості, утворена внаслідок інтеграції гуманних мотивів, певних моральних знань, гуманних вчинків.

2. Критерії визначення гуманних відносин учнів початкових класів, до яких відносяться: здатність надавати допомогу, доброзичливість, дружба, ввічливе спілкування, уміння слухати та вислуховувати іншого, терпимість та терпеливість у спілкуванні; милосердя; співчуття; рівні сформованості гуманних відносин (високий, середній, низький, найнижчий).

3. Система позаурочної виховної роботи вчителів початкових класів по формуванню гуманних відносин учнів засобами народної педагогіки, складовими компонентами якої є уроки народознавства і дитинознавства, уроки доброти і уроки краси, уроки з історії України.

Апробація результатів дослідження здійснювалась в природних умовах праці дисертанта в якості вчителя початкових класів гімназії № 5 м.Миколаєва. Крім того повідомлялись на науковій конференції в обласному інституті удосконалення вчителів (м.Миколаїв), на обласному та районному семінарах учителів початкових класів, у школі молодих учителів початкових класів, яка діє на базі гімназії № 5 м.Миколаєва, на засіданнях педагогічної ради шкіл №№ 2, 5, 38, 3, 53 (м.Миколаїв), №№ 1, 2 (м.Херсон), в школах-інтернатах №№ 15, 19 (м.Київ), а також шляхом публікацій основних результатів дослідження.

Впровадження результатів дослідження. Розроблені рекоменда-

ції з проблеми формування гуманних відносин учнів початкових класів у позаурочній діяльності засобами народної педагогіки впроваджені в практику роботи вчителів шкіл м.Миколаєва та Миколаївської області, м.Херсона, м.Києва та Київської області.

Результати дослідження впроваджувались також дисертантом в процесі проведення семінарських та лабораторно-практичних занять зі студентами Миколаївського педагогічного інституту, висвітлювались в публікаціях.

Вірогідність дослідження забезпечена теоретичною обґрунтованістю філософських, соціальних та психолого-педагогічних положень гуманних відносин, а також рядом авторських розв"язків проблеми; адекватністю методів дослідження поставленій меті та завданням; близькими до очікуваних змін рівнів сформованості гуманних відносин учнів експериментальних класів; підтверджена результатами порівняльного аналізу рівнів сформованості гуманних відносин учнів експериментальних та контрольних класів; підвищенням моральної культури в учнівських колективах.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та 7-ми додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі аргументується актуальність проблеми дослідження гуманних відносин учнів початкових класів у позаурочній діяльності засобами народної педагогіки, визначається об"єкт та предмет дослідження, поставлена мета, розроблена гіпотеза і завдання дослідження; розкривається наукова новизна, практична значущість результатів дослідження, методика та етапи дослідження.

Перший розділ "Теоретичні основи формування гуманних відносин учнів засобами народної педагогіки" присвячений аналізу та

виявленню теоретичних основ формування гуманних відносин (філософські, соціологічні, психолого-педагогічні), обзору літератури з проблеми, вивченню та аналізу стану позакласної виховної роботи вчителів початкових класів по формуванню гуманних відносин учнів засобами народної педагогіки.

У філософії і етиці поняття "гуманність" (людськість і "гуманізм" інколи ототожнюються. Разом з тим ці поняття неадекватні: "гуманізм" - узагальнене поняття, ширше за змістом, є філософською категорією і включає в себе поняття "гуманність". В педагогічній теорії і практиці, як справедливо говорить А.К.Петрова, більш прийнятним є поняття "гуманність".

Спираючись на діалектико-матеріалістичне вчення, Н.К.Крупська, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський розробили теоретичні основи морального виховання, в тому числі гуманних відносин як його складової. Практична діяльність А.С.Макаренка, розроблені ним принципи покладені в основу організації умов для забезпечення єдності моральних знань, переконань і поведінки підлітків.

Моральні переконання, - підкреслював В.О.Сухомлинський, - це діяльнісні сили особистості, гаряче прагнення відстояти правильність, довести істинність свого погляду, готовність піти на будь-яке позбавлення. У статті "Народження добра" педагог-гуманіст В.О.Сухомлинський підкреслює роль початкової школи у вихованні таких якостей як ласка, доброзичливість, чуйність, радість від того, що зробив людям добро.

В дисертаційних дослідженнях Л.І.Нестеренко, Н.І.Гуслякової, Н.М.Трофимової висвітлені питання виховання учнів початкових класів в дусі гуманізму, розкрито ознаки, які характеризують це моральне поняття (доброзичливість, взаємодопомога, непримиренність до жорстокості). Автори дійшли висновку, що основними новоутво-

реннями у молодшому шкільному віці, які служать базою для гуманних переконань, є: яскраво виражені емоційно-гуманні відносини до явищ моральної поведінки або національно-моральне сприйняття, чутливість; засвоєння етичних знань в об"ємі, доступному учням початкових класів і утворення на цій основі елементарних понять; формування певних моральних звичок; оволодіння нескладними формами саморегуляції поведінки; формування відповідального ставлення до вимог дорослих і однолітків.

К.Д.Ушинський писав, що вчителі впливають на учня силою свого особистого прикладу, високою культурою відносин з товаришами по роботі, виявом добрих почуттів у відносинах з усіма людьми і в першу чергу з дітьми.

Будучи різновидом моральних відносин, гуманні відносини характеризуються проявом високої свідомості, доброзичливості, добровільної і безкорисної допомоги людям, нетерпимістю до байдужості, жорстокості.

Із аналізу літератури з досліджуваної проблеми зроблено такі висновки.

- гуманні відносини - це вид моральних відносин, які складаються на основі потреби і прагнення робити людям добро;

- гуманні відносини - це синтез гуманних якостей особистості, які проявляються в гуманних вчинках в різних видах діяльності;

- теоретичною основою формування гуманних відносин є альтруїстичні мотиви, гуманні почуття, моральні якості особистості.

В процесі дослідження особлива увага зверталася на вивченні психологічних компонентів гуманних відносин учнів початкових класів.

Особливе місце у вихованні особистості учнів початкових класів належить розвитку почуттів. Учні молодшого шкільного віку

надзвичайно емоційні. Відгук дитини на відношення залежить від того, які сторони взаємовідносин з оточуючими вона виділяє як основні, як вона пов"язує їх з якостями своєї особистості.

Відомий психолог П.М.Якобсон під емоційною сферою школяра розуміє сукупність тих почуттів, переживань, емоційного стану, які відчуває людина в усьому різноманітті їх видів і відтінків. До сфери емоційного життя індивіда належить почуття, настрій, емоції, афекти. Саме ці якості особистості нами враховувались в процесі дослідження, тобто в процесі виховного впливу на особистість засобами народної педагогіки в позаурочній діяльності. Впливаючи на емоційну сферу дитини, прагнули викликати живий відгук на ті чи інші явища, стосунки тощо, зокрема співчуття і співпереживання, які конче необхідні як складові гуманних відносин.

Основними критеріями змін, які відбуваються в емоційній сфері людини під час формування гуманних відносин є ріст спроможності до співчуття, співпереживання, готовності до вияву співчуття; ріст емоційної сприйнятливості; уміння відгукнутися на явища оточуючого життя; уміння оволодіти своєю емоційною поведінкою; наявність (відсутність) адекватних реакцій на добро і зло, гарне і погане; уміння правильно сприймати ситуацію, уміння дати оцінку, адекватну моральності ситуації, яка аналізується; уміння визначити мотиви вчинків, потребу чинити відповідним чином, згідно засвоєним моральним правилам.

Враховуючи розглянуті психічні компоненти формування гуманних відносин учнів та інших аспектів проблеми, можна дати їх визначення.

Гуманні відносини - це форма самореалізації особистості в процесі спілкування, що формує гуманність, яка виступає як синтетична якість особистості, утворена внаслідок інтеграції гуманних

мотивів, певних моральних знань, гуманних вчинків.

Самореалізація гуманних відносин здійснюється через різні види діяльності та вчинки учнів, зокрема: надання допомоги тим, які цього потребують, уміння дружити та дорожити дружбою; уміння слухати та вислухати співбесідника; доброзичливість у спілкуванні; уміння виявляти терпимість та терпеливість до інших, поважливо ставитися до їх думок, поглядів, переконань.

Ідеї народної педагогіки все ширше та глибше впроваджуються в життя оновлюючої національної школи. Ось чому в процесі дослідження вивчався досвід роботи вчителів початкових класів з проблеми формування гуманних відносин учнів засобами народної педагогіки, а також стан вирішення цієї проблеми в практичній діяльності шкіл м.Києва та Київської області, м.Миколаєва та Миколаївської області, м.Херсона.

Аналіз шкільної практики з проблеми свідчить про те, що помітна тенденція поліпшення роботи вчителів початкових класів та вихователів. Вивчено досвід роботи вчителів початкових класів м.Миколаєва та Миколаївської області.

Все більше вчителів звертаються до засобів народної педагогіки у формуванні гуманних відносин учнів. До них можна віднести: стремління формувати гуманні відносини на основі національної культури і побуту українського народу; поліпшення змісту та форм формування гуманних відносин з урахуванням вікових особливостей учнів; реалізація диференційованого підходу до формування гуманних відносин з урахуванням рівнів їх сформованості в учнів, залучення батьків учнів до організації і проведення позакласної виховної роботи, яка сприяє формуванню гуманних відносин учнів (проведення народних свят, культпоходів, уроків добра і співчуття, організація гуртків і т.п.).

Поряд з позитивними фактами поліпшення справи формування гуманних відносин учнів виявлені в процесі дослідження ряд недоліків, а саме:

- відсутність системності та систематичності в роботі вчителів по використанню засобів народної педагогіки в позакласній виховній роботі з метою формування гуманних відносин;

- недостатня ефективність використання форм та методів формування гуманних відносин учнів засобами народної педагогіки в позаурочній роботі;

- відсутність комплексного використання засобів народної педагогіки в позаурочній виховній роботі;

- неповна реалізація потенційних можливостей засобів народної педагогіки у формуванні гуманних відносин;

недостатня реалізація принципу індивідуального підходу до учнів у процесі формування гуманних відносин між ними.

Аналіз анкетних даних /536 респондентів/ свідчать про те, що 72% вчителів передбачають використання засобів народної педагогіки в позаурочній виховній роботі з метою формування гуманних відносин, решта пов"язує виконання цього завдання з згуртуванням дитячого колективу, встановленням в ньому дружби.

Найбільш ефективними формами реалізації ідей та засобів народної педагогіки у позаурочній роботі визнані: уроки народознавства, виховні години з циклу морально-етичних бесід /"Рідна природа", "Краю мій неосяжний", "Лани мої просторі"/; з циклу бесід про рідну мову/"Виникнення української мови", "Сучасна українська поезія", "Своєю мовою я пишаюсь", "Вчимося говорити українською мовою"/; з циклу бесід про людську доброту та красу /"Краса спасе світ", "Краса рідної природи", "Краса

людських стосунків", "Добро чинити - життєве кредо кожної людини" і т.п.

Щодо методів формування гуманних відносин, то, як вже говорилося, превалюють вербальні методи (бесіда, роз"яснення, розповідь). Метод створення відповідної ситуації, яка потребує прийняття самостійного рішення учнем та практичного його втілення, використовують лише 34% учителів початкових класів, метод особистого прикладу наявний у 15% учителів. Що ж до використання методу вправ з метою тренування і вироблення моральної поведінки учнів, то його використовують 21% учителів.

Значна увага в процесі дослідження приділялася перевірці засвоєння учнями гуманних понять та їх ознак, гуманних відносин та їх ознак. На запитання, поставлене учням 1-2-х класів "Чи завжди ти по-доброму ставишся до своїх ровесників?" відповіли: 64% - завжди, 35,2% - не завжди, 0,8% не відповіли. На це ж саме запитання учні 3-4-х експериментальних класів відповіли так: 71,4% - завжди, 28,3% - не завжди, 0,3% - не відповіли. Методом рейтингу встановлена адекватність відповідей фактичному стану вчинків учнів 1-2-х класів лише 7,5%, а учнів 3-4-х класів - 45%.

Критерії гуманних відносин учнів - це мірило їх гуманних дій та вчинків у різних життєвих ситуаціях (школі, вдома, на вулиці, в транспорті і т.п.).

Виходячи з визначення гуманних стосунків як прояву якості особистості, яка сформована на основі інтеграції гуманних мотивів, гуманних якостей особистості та гуманних переконань, можна напевно сказати, що критеріями гуманних відносин будуть гуманні дії та вчинки учнів, які проявляються у спілкуванні з дорослими і однолітками тощо. До них ми відносимо:

- надання допомоги старшим, малим, хворим, одноліткам;

- ввічливе звертання один до одного в процесі спілкування;
- уміння уважно слухати і вислухати іншого;
- уміння дружити з однолітками, старшими, молодшими і дорожити дружбою;
- прояв терпимості і терпеливості під час спілкування один з одним, повага до свого опонента, його думок, поглядів, переконань.

Ці критерії використовувались в процесі дослідження вчителями початкових класів, вихователями шкіл-інтернатів та груп продовженого дня з метою визначення рівнів сформованості гуманних відносин учнів початкових класів..

Рівні сформованості гуманних відносин учнів визначалися нами в залежності від морального вибору учнями тієї чи іншої ситуації.

Високий рівень сформованості гуманних відносин учнів характеризується альтруїстичними мотивами вчинків та готовністю без вагань реалізувати гуманні якості своєї особистості.

Середній рівень сформованості гуманних відносин учнів характеризується наданням переваги реалізації спочатку егоїстичних потреб, а на другому плані - реалізація вчинків на користь іншому, перевага тому чи іншому залежить від ситуації.

Низький рівень сформованості гуманних відносин характеризується компромісним виходом із ситуації, у розв"язку якої частіше превалюють егоїстичні інтереси.

Найнижчий рівень сформованості гуманних відносин (аморальний) учнів характеризується безапеляційним вибором егоїстичного шляху розв"язку ситуації без врахування інтересів інших.

Т А Б Л И Ц Я

розподіл учнів початкових класів по рівням сформованості гуманних відносин /в % до загального числа учнів/

Класи	Кількість учнів	Параметри, які характеризують рівні гуманних відносин																				Противодія негуманним проявам відношень			
		надання допомоги				привітне звернення				вміння слухати, вислуховувати				вміння дружити та дорожити дружбою				прояв терпимості, терпеливості							
		в	с	н	$н_I$	в	с	н	$н_I$	в	с	н	$н_I$	в	с	н	$н_I$	в	с	н	$н_I$	в	с	н	$н_I$
I	2	3	4	5	6	7	8	9	I0	II	I2	I3	I4	I5	I6	I7	I8	I9	20	2I	22	23	24	25	26
Ie	25	-	25,6	6I,8	I2,6	-	25,6	64,2	I0,2	-	30,8	46,I	23,I	-	I6,2	53,7	30,I	-	9,2	50,5	40,3	-	I9,8	34,4	45,8
Iк	27	-	28,9	60,7	I0,4	-	28,3	58,3	I3,4	-	3I,5	48,I	20,4	-	I5,5	49,I	35,4	-	I2,5	45,4	42,I	-	I3,I	46,5	40,4
2e	30	-	40,5	50,4	9,I	-	I8,9	73,8	7,3	-	24,3	6I,5	I4,2	-	20,3	60,4	I9,3	-	I4,3	55,3	30,4	-	34,0	42,9	23,I
2к	32	-	25,8	65,4	6,8	2,0	27,6	60,9	II,5	-	30,7	53,0	I6,3	-	2I,9	59,3	I8,8	-	I5,8	56,42	27,8	-	I5,5	58,6	25,9

Примітка: "е" - експериментальний клас
"к" - контрольний клас
"в" - високий
"с" - середній
"н" - низький
"$н_I$" - найнижчий

Результати визначення рівня сформованості гуманних відносин учнів до початку формуючого експерименту /контрольних та експериментальних класів/ свідчать про те, що до експерименту майже всі учні стояли на середньому та нижче рівнях відносин. Лише по одному параметру "привітне звертання" стояв на високому рівні І учень в 2-ому контрольному класі.

Таким чином, резюме констатуючого експерименту таке: І/ рівень сформованості гуманних відносин учнів початкових класів в цілому недостатній; 2/ слід шукати шляхи більш ефективного формування гуманних відносин учнів у позаурочний час, використовуючи засоби народної педагогіки.

У другому розділі дісертації "Шляхи підвищення ефективності формування гуманних відносин учнів початкових класів засобами народної педагогіки" висвітлені: методологічні основи національної системи виховання /народний світогляд, народна філософія, народна ідеологія, народна мораль, народна етика, національна психологія, національний характер і темперамент, національний спосіб мислення, національна свідомість і самосвідомість/.

У національній системі виховання центральне місце посідає ідеал українця - людини лагідної та відвертої, доброзичливої, талановитої, працелюбної, витриманої, тактовної. На таких рисах, характерних українському народові, формувалася народна педагогіка, яка на певному ступені розвитку суспільства виступає в свою чергу як засіб формування людської особистості, зокрема формування гуманних відносин.

Термін "народна педагогіка" вперше введений в науковий світ України А.Духновичем, а Росії - К.Д.Ушинським. За його словами: "Народна педагогіка" - це галузь педагогічного досвіду, який формується у поглядах на мету і завдання виховання, систему знань та умінь в справі навчання і виховання підростаючого покоління.

У дослідженні ми використали класифікацію засобів народної педагогіки, яку розробив М.Г.Стельмахович - це: рідна мова, рідна історія, природа рідного краю, фольклор, національне мистецтво, народний календар, народні традиції, національна символіка, родинно-побутова культура.

В процесі дослідження ми проаналізували вищезгадані засоби народної педагогіки і виявили потенційні можливості для забезпечення ефективності формування гуманних відносин учнів початкових класів.

Наприклад, народний календар - невичерпне джерело виховання в учнів основ народної моралі, зокрема таких рис особистості як: совість, людська гідність, честь, правдивість, справедливість, скромність, працелюбність. Народний календар можна назвати педагогікою життя і праці, добра і краси. Надзвичайно велику виховну силу мають традиції, звичаї та обряди, пов"язані з народним календарем.

На основі аналізу потенційних виховних можливостей народного календаря нами розроблено зміст та форми їх реалізації в практиці шкільного життя. Розроблені, наприклад, сценарії виховних годин в залежності від пори року: зима - Новий рік, колядки, щедрівки, прощання з зимою - масляна ; весна - "Граки прилетіли", "Перша борозна", "Міжнародне жіноче свято", "День птахів", "Пасхальне свято", "День пам"яті померлих" та інш.; літо - свято першого снопа, обжинки, Івана Купала і т.п.; осінь - "Золота осінь", "Щедра осінь", "Свято обжинок" та інш.

Про педагогічну доцільність і ефективність проведення свят народного календаря свідчать активність та бажання учнів брати в них участь. 92,4% учнів експериментальних класів були охопле-

ні різними видами виховної позакласної роботи, зокрема залучені до участі у підготовці та проведенні свят народного календаря. Ось типові відповіді на запитання "Чому ти береш участь у святах народного календаря?": цікаво, весело, для особистого задоволення, хочу знати історію розвитку культури свого народу, хочу знати традиції і звичаї своїх предків тощо.

Вивчення і дотримання традицій, звичаїв та обрядів українського народу сприяє глибокому усвідомленню національної самобутності, розвитку національного мислення, національних ідеалів, формуванню світосприймання і світорозуміння, характерних для українського народу.

Важливим напрямом дослідно-експериментальної роботи була розробка змісту і форм організації позакласної виховної роботи з використанням засобів народної педагогіки для формування гуманних відносин учнів початкових класів. Для цього ми озброїли практичних працівників шкіл (учителів початкових класів, вихователів шкіл-інтернатів та груп продовженого дня) методичними рекомендаціями щодо змісту та форм реалізації засобів народної педагогіки у позаурочний час.

Експериментальна програма розрахована на вчителів початкових класів і вміщує мету і завдання, зміст та форми роботи, які підлягають експериментальній перевірці. Програма включала ряд взаємопов"язаних елементів, які мають конкретний зміст і цільові спрямування, критерії та методику оцінювання кінцевого результату, передбачала залучення учнів у різні сфери діяльності, організацію досвіду гуманних відносин, формування умінь та навичок прояву гуманних почуттів, відносин тощо.

Експериментальна програма передбачає реалізацію конкретного змісту з конкретного напряму позакласної роботи вчителів початкових класів, в яких максимально закладені елементи народної

педагогіки. За формою – це були: уроки народознавства, дитинознавства, краси та доброти, класні години з історії України і т.п.

Уроки краси та милосердя розраховані на формування таких якостей особистості як доброта, почуття прекрасного, доброзичливість, оптимізм, любов, віру в ідеал, надію і сподівання.

Уроки народознавства розраховані на формування таких людських рис характеру як правдивість, справедливість, уміння відрізняти добро і зло, красу від потворності, господарність.

Уроки народного дитинознавства розраховані на формування в учнів таких гуманних якостей особистості як: щедрість, привітність, працелюбство, музикальність, доброту, милосердя – основу таких надзвичайно важливих рис особистості як співчуття та співпереживання.

Уроки з історії України передбачають формування в учнів витривалості, почуття гордості за приналежність до своєї нації, бажання приносити користь людям, почуття справедливості і людської гідності.

Реалізація змісту та форм організації позакласної виховної роботи з учнями початкових класів з використанням елементів народної педагогіки забезпечує формування комплексу якостей особистості учня, які є основою формування гуманних відносин. Крім того, як підтвердили результати формуючого експерименту, значно підвищує ефективність цієї роботи залучення учнів до різних видів діяльності, організація досвіду гуманних відносин. Педагогічні умови, що забезпечили організацію формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки полягають у: засвоєнні учнями поняття "гуманні відносини", створенні навчальних та життєвих ситуацій для

прояву гуманних почуттів, організації досвіду гуманного спілкування.

Про ефективність використання системи позакласної виховної роботи з застосуванням засобів народної педагогіки свідчать дані порівняльного аналізу рівнів сформованості гуманних відносин учнів експериментальних класів до і після експерименту.

Таблиця порівняльного аналізу вияву рівнів сформованості гуманних відносин в експериментальних класах

Класи	до експерименту				після експерименту				Класи
	в	с	н	$н_1$	в	с	н	$н_1$	
Ie -	25,6	6I,8	I2,6		28,6	39,5	3I,9	-	3e
2e -	40,5	50,4	9,I		34,8	45,2	20,0	-	4e

Як бачимо з даних таблиці, якщо до експерименту з вищим рівнем сформованості гуманних відносин не було жодного учня в I-х класах, то в кінці експерименту їх кількість становила 28,6%; з середнім рівнем до експерименту 25,6%, після - 39,5%, з низьким - до експерименту 6I,8%, після - 3I,9%, з найнижчим рівнем - до експерименту I2,6%, після - не було жодного учня в експериментальних класах.

За час експериментальної роботи відбувався відчутний зріст альтруїстичних мотивів добрих вчинків. Так, на запитання, поставлене учням 4-х експериментальних класів "Що б я зробив для людей, близьких для себе" відповіді були такі: зробив би людям добро - 75%, для близьких - I0%, для себе - I5%. А до експерименту кількість учнів, яка зробила б добро, перш за все собі, становила 76%. В контрольних класах ці дані відповідно такі: - 54%,

4-9%, 35-42%.

Внаслідок проведеної експериментальної роботи відбулися відчутні зміни в мотиваційній спрямованості вчинків учнів: помітно скоротилася кількість егоїстичних мотивів і відповідно збільшилась кількість альтруїстичних мотивів поведінки учнів.

Експериментальній перевірці підлягали також знання деяких понять, зокрема, "гуманна людина", а також готовність учнів протидіяти антигуманним якостям (несправедливості, жорстокості, злу).

На думку учнів 1-х класів, вони розуміють сутність цих антигуманних якостей особистості, разом з тим визнають невміння з ними боротися. Учні 2-х класів розуміють сутність названих антигуманних якостей особистості і половина з них вважає себе готовою боротися з ними. Абсолютна більшість учнів 3-4-х класів - 92,5% розуміє сутність цих негативних якостей особистості і вважає себе готовими до протистояння їм.

У висновках дисертації узагальнюються результати дослідження, які підтвердили висунуту нами гіпотезу, формулюються висновки.

1. Формування гуманних відносин учнів сучасної загальноосвітньої школи є складовою частиною національної системи виховання, основою якої є: народний світогляд, народна філософія, народна ідеологія, народна мораль, народна етика, національна психологія, національний характер і темперамент, національний спосіб мислення, національна свідомість і самосвідомість.

2. До основних засобів народної педагогіки, які сприяють ефективності формування гуманних відносин учнів ми відносимо: рідну українську мову, історію України, природу рідного краю, фольклор, національне мистецтво, народний календар, народні тра-

диції, звичаї, обряди, національну символіку, сімейно-побутову культуру.

3. Українська народна педагогіка містить в собі багаті традиції по формуванню гуманних відносин: доброзичливості, милосердя, співчуття, співдружності, лагідності, співпраці тощо. Багатство народної педагогіки вчитель може використати в педагогічній діяльності, починаючи з початкових класів.

4. Виходячи з положень народної педагогіки ми розробили критерії визначення гуманних відносин учнів початкових класів, до яких відносяться: здатність надавати допомогу, доброзичливість, дружба, уміння слухати і вислуховувати іншого, терпимість і терпеливість у спілкуванні, милосердя, співчуття. На основі цього виявлені рівні сформованості гуманних відносин та їх характеристика /високий, середній, низький, найнижчий/; визначені педагогічні умови ефективного виховання гуманних відносин учнів.

5. Науково розроблена система виховної роботи в позаурочний час, метою якої ставимо формування гуманних мотивів, певних моральних знань, гуманних вчинків учнів початкових класів, що забезпечило ефективне формування гуманних відносин через мистецтво, народні традиції та звичаї, народну міфологію, фольклор, народну символіку.

Формами такої роботи виступали: уроки народознавства і дитинознавства, уроки краси, уроки доброти, уроки з історії України.

Внаслідок чого у дітей формувалася гуманність, як складна якість особистості, що допомагає реалізувати гуманні відносини і яка утворюється внаслідок інтеграції гуманних мотивів, певних моральних знань, гуманних вчинків.

7. Педагогічними умовами ефективного формування гуманних відносин є: засвоєння дітьми поняття "гуманні відносини",

створення навчальних та життєвих ситуацій для прояву гуманних почуттів, організація досвіду спілкування, що виховує у дітей моральні вчинки по відношенню один до одного.

Наше дослідження не вичерпує проблеми формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки. Подальший напрямок нашої роботи ми вбачаємо у розробці питань, що стосуються стилю педагогічного керівництва процесом формування гуманних відносин учнів початкових класів в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки; у проведенні дослідження по формуванню гуманних відносин учнів П і Ш ступені в позаурочній діяльності засобами народної педагогіки.

Основні результати дослідження висвітлені в таких публікаціях автора:

I. Уроки народного дитинознавства. Методичні рекомендації для вчителів початкових класів. - Миколаїв, 1992. - 25 с.

2. Формування гуманних відносин учнів початкових класів засобами народної педагогіки. Класні години з історії України. - Миколаїв, 1992. - 15 с.

3. Розвиток творчих здібностей учнів початкових класів на уроках читання, української мови, народознавства. Методичний посібник для вчителів початкових класів. - Миколаїв, 1992. - 27 с. у співавтор.

4. Уроки народознавства в початкових класах /знаходиться у друці/.

Підписано до друку 29.03.1993 р. Об.І.2.Формат 60х84 І/І6.
Друк офсетний. Тир. І00. Зам.І42. Безплатно.
ДОД КДПІ ім.Драгоманова, Київ, Пирогова,9